

Makale Künyesi (Araştırma): Alev, K. (2022). Mustafa Kutlu'nun nur hikâyesinde modern paradigmanın karşısında bir kimlik inşasına yönelik değerler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 851-874.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1183294>

MUSTAFA KUTLU'NUN NUR HİKÂYESİNDE MODERN PARADİGMANIN KARŞISINDA BİR KİMLİK İNŞASINA YÖNELİK DEĞERLER

Kadriye ALEV¹

ÖZET

Mustafa Kutlu, modern Türk hikâyesinin gelişim ivmesinde sanatsal duruşunu dil, üslup ve biçim yönüyle hikâyede sabitleyen ender yazarlardandır. Hikâyelerinin zeminini, modernizme bağlı gelişen toplumsal değişimin bireyin zihin dünyasında meydana getirdiği tahribat oluşturur. Onun hikâyelerinde, insanın iç derinliğine yönelen, zamanın ve eşyanın hakikatini sorgulayan, aynı zamanda İslam medeniyetinin kültür birikiminin damıtıldığı toplumsal hayat pratiğini arzulayan bilinçli bir duruş vardır. Bu durum Kutlu'nun modernizm ve gelenek arasında gelenekten yana aldığı tavır belirginleştirir. Kutlu, hemen her hikâyesinde İslam inancı, kültürü ve geleneğiyle yoğrulmuş; Anadolu irfanının öz değerleriyle inşa edilmiş bir kimliğe dönüş çağrısı yapar. Bu çalışmada Kutlu'nun *Nur* hikâyesi üzerinden teklif ettiği kimliğin değerler dünyası incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kutlu, kimlik, tasavvuf, modernizm, medeniyet, hikâye.

VALUES FOR BUILDING AN IDENTITY AGAINST THE MODERN PARADIGM IN MUSTAFA KUTLU'S NUR STORY

ABSTRACT

Mustafa Kutlu is one of the rare writers who fixes her artistic stance in the story in terms of language, style and form in the development acceleration of the modern Turkish story. The basis of their stories is the destruction of the mental world of the individual due to the social change that developed due to modernism. In his stories, there is a conscious stance that addresses the inner depth of the human being, questions the truth of time and things, and desires the

¹ Dr. kadriyeebrek@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9325-5210>

practice of social life in which the cultural accumulation of Islamic civilization is distilled. This situation makes Kutlu's stance between modernism and tradition clear. In almost every story, Kutlu calls for a return to an identity that is kneaded with Islamic belief, culture and tradition and built with the core values of Anatolian wisdom. In this study, the world of values of the identity proposed by Kutlu through the Nur story was examined.

Keywords: Mustafa Kutlu, identity, mysticism, modernism, civilization, story.

GİRİŞ

Türk edebiyatında bir Mustafa Kutlu hikâyeciliğinden bahsetmek mümkündür. Modern öykünün imkânlarının alabildiğince açıldığı bir sanat ortamında Kutlu, ısrarla kendi hikâyesini Şark hikâyeciliğine yakın bir yerde konumlandırmıştır. Şark hikâyeciliğinin az sözle çok şey anlatma, kıssadan hisse çıkarma gibi önemli saiklerini merkeze alan yazar, aynı zamanda modern ve postmodern anlatım tekniklerini de kurgusal bir imkân olarak kullanarak geçmiş-bugün-gelecek arasında bir köprü vazifesi üstlenmiştir.

İlk iki kitabı *Gönül İşi* ve *Ortadaki Adam*'la hikâyecilik anlayışı ve kaynaklarının temelini atan Kutlu, *Yokuşa Akan Sular*'la birlikte hemen bütün hikâyelerinde sesini duyduğumuz “değişim” olgusuna odaklanır. Gelenele özdeşleştirdiği köy ve kasabanın saflığının karşısına bu saflığın bozulmuşluğunu temsilen şehir yaşamını koyar. Para kazanma ve makam-mevki hırsıyla kendine ve yaratılış sebebine yabancılaşan insanın, değerlerinden uzaklaştığı pek çok sebep *Yokuşa Akan Sular*'da yer alır. Dolayısıyla bu hikâye Kutlu'nun sonraki yapıtlarına temel direk teşkil edecek öğeleri barındırması açısından önemlidir (Tosun, 2004, s. 13).

Yokuşa Akan Sular'ı takiben *Yoksulluk İçimizde, Ya Tahammül Ya Sefer, Bu Böyledir ve Sır* hikâyelerinde kurgusal ve teknik anlamda romanesk bir tavırla karşılaşılır. Birden çok anlatıcının devreye girdiği yapıtlardaki hikâyeler müstakil bir formda okunabildiği gibi bir bütün olarak tamamlayıcı bir perspektif özelliğine de sahiptir. Böylelikle birden fazla kahramanın bakış açısı kullanılarak olaylara ve kişilere farklı yönlerden bakılma imkânı da sunulmuş olur (Çağın, 2012, s. 179). Bu hikâyelerde geriye dönüş, bilinç akışı ve iç monologlarla kahramanların iç dünyasına projektör tutan yazar, siyasetten cemaat ve tekke yaşantısına kadar modernleşmeyle yaşanan bireysel ve toplumsal dönüşümleri gösterir. Hikâye kahramanları elinde bir fırınla lunaparkın kapısını ararken, aynanın karşısında değişen görüntüsüyle konuşurken, bir vitrinin ya da bankanın önünde kendilerini bulurlar.

Nur'a gelene kadarki hikâye serüveninde uzun hikâye formunda yazdığı *Uzun Hikâye*, *Beyhude Ömrüm*, *Mavi Kuş*, *Tufandan Önce*, *Rüzgârlı Pazar*, *Chef* gibi yapıtlarında ise Türkiye'nin modernleşme serüveninin akisleri çeşitli boyutlarıyla yer alır. Köy-kasaba ve şehir mekânlarının canlı tasvirleriyle öne çıktığı bu hikâyelerde Kutlu, kalemini mekâna odaklarken yine modernizmin dönüştürücü ve bozucu yüzünü okura göstermeye çalışır. Hikâyelerin alt katmanında ise deruni bir bakış, çeşitli remizlerle kendini gösterir. *Mavi Kuş*'un düşe kalka yol alan otobüsü, *Uzun Hikâye*'nin tren yolculukları, *Rüzgârlı Pazar*'ın üst geçitteki yaşam mücadelesi, *Tufandan Önce*'nin bekleyişlerle dolu kasaba meydanı, *Beyhude Ömrüm*'ün bir ağacın başını bekleyen ihtiyarı mekân-zaman, mekân-insan ilişkisi bağlamında bir dünya tasavvuru sunar.

Genel çerçeveden bakıldığında Kutlu hikâyelerinin Türkiye'nin toplumsal zeminde yaşadığı sosyo-kültürel değişimin somut etkilerini vermeye çalıştığı görülmektedir. Anadolu insanını, bu değişime maruz kalan taraf olması bakımından ele alan yazar, ayrıca para, makam-mevki gibi kapitalist değerlerin ve modernizmin sağladığı görece konforun insanı fitratından uzaklaştırdığına vurgu yapar. Bununla birlikte projektör tuttuğu problemler karşısında kahramanlarını yalnız bırakmaz. Onlara betondan ahşaba, metropolden tabiata, çokluktan birliğe, maddeden manaya dönüş çağrısı yapar. Necip Tosun'un deyimleriyle Kutlu'nun hikâyelerinde, yaşanan bireysel ve toplumsal çarpıklıklardan iyimser gözle hikmetler devşirip kalplere ulaşmayı deneyen bir dervişin sesi duyulur (Tosun, 2004, s. 19). Bu seste kimi zaman Nurettin Topçu'nun fikirleri, kimi zaman tasavvuf büyüklerinin hikmetlerinin izleri vardır.

Hikâyelerini İslami endişelerle kaleme aldığını belirten yazar, İslam sanatının telakkisine uygun olarak mesneviler, halk hikâyeleri ve kıssa geleneğini hareket noktası olarak seçer (Çetin, 1981, s. 39-40). Batı'nın mimesise yani duyular dünyasının taklidine dayanan sanat anlayışının karşısında Doğu'nun tecride ve temsile yönelen tavrı onun hikâyelerine nüfuz etmiş bir özdür (Ayvazoğlu, 1992, s. 61). Bu bağlamda Kutlu'nun hikâyelerinin önemli bir eksenini "zahir" ve "bâtin" kavramları üzerine kurulmuştur. O, zahirin temsil ettiği maddi değerlerin karşısına bâtinî olanları koyarak kahramanlarını eşyanın hakikatini arama eylemine çıkarır. *Yoksulluk İçimizde*'de mal edinme ve zenginlik arzusu, *Bu Böyledir*'de dünyanın aldatıcılığından kurtuluş reçetesi, farklı yönlerden aynı mesajla yazdığı yapıtlardır. Bu yolculuklarda kişinin Müslüman bir tavır içinde kendi fitratına dönmesini arzularken tasavvufun deruni saiklerini de bir teklif olarak

sunar. Böylece, insanı “kendi” yapan değerlerle yeniden inşa ederek bir kimlik oluşturmayı da hedefler.

Mustafa Kutlu, bütün bu yönleriyle satıhtaki olay örgüsünün ötesine geçerek bir değer dünyası içinden seslenir. Dıştaki ilk katman sıyrıldığında onun hikâye yazma sebebini de içinde barındıran kuşatıcı bir dünya algısı görülür.² Kutlu'nun hikâyelerini oluşturan katmanlarda sabitlenen bu değerler iki düzlemde izlenmektedir. İlk olarak dikkati çeken, idealize ettiği dünya hayatının pratikte yaşadığı zemindir ki burada İslam medeniyetinin taşıyıcısı olan Osmanlı kültürü ve geleneğinin sanattan sosyal hayata kadar sinmiş dokusu vardır. Diğeri ise hikâyelerinin temel çıkış noktasını oluşturan modernizme karşı aldığı tavırdır. Modernizmin toplumsal ve bireysel düzlemde insanı mazisinden, coğrafyasından, kültür ve inanç değerlerinden uzaklaştırarak aidiyet duygusunu zayıflatan yönleri, Kutlu'nun hikâye kahramanlarının mücadele ettikleri, iç hesaplaşmalara girdikleri ve çıkış yolları aradıkları yerlerdir. Yazar, bu anlamda hikâyelerinde bütüncül bir duruş sergileyerek okurlarına modernizme karşı geleneğin anahtarını sunar.

Nur hikâyesi, Kutlu'nun hikâyelerinde görülen ortak meselelerin ve bu pencereden Kutlu'nun derdinin ve sesinin net bir şekilde duyulduğu bir havuz niteliği taşımaktadır. Teknik olarak uzun hikâye formuna dahil edebileceğimiz *Nur*'da yazar bir kahraman üzerine yoğunlaşırken diğer kahramanları ana karakterin inşasına katkıda bulunacak şekilde tasarlar. Yan karakterlerin hayatı da hikâyenin derdine ortak olarak ayrı bir öneme sahip olur. *Nur*'un şahsında söylenmek istenenler *Nur*'la birlikte kurguya giren diğer karakterlerle beslenir. Böylelikle hikâyede hemen her karakter de kendi hikâyeleriyle yer aldığından metnin farklı açılardan okunmasını da sağlarlar. Bir anlamda çerçeve hikâye diyebileceğimiz hikâyeler (Yıldırım, 2007, s. 223), *Binbir Gece Masalları*'nın, *Mantıku't-Tayr*'ın hikâye çizgisine yakındır. *Mantıku't-Tayr*'da *Simurg*'a giden otuz kuşun her birinin ayrı bir hikâyesi olduğu ama toplanınca tek bir hikâyeye dönüştüğünü belirten yazar, mesajı müstakil ve büyük bir hikâyenin peşinden koşar (Yorulmaz, 2020).

Nur hikâyesindeki bir başka özellik ise teknik olarak romana özgü özellikleri çağırıştırmasıdır. Hikâyenin sınırlarını hassas bir dengede

² Mustafa Kutlu hakkında yapılmış bir çalışmada Kutlu'nun hikâyelerinin çekirdeğini oluşturan dünya algısının yansımaları olan kavram ve temalar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bkz: Kadriye Alev, *Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Dünya Algısı*, (2013), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

koruduğu bu tarz kurgularında yazar, çoğulcu bakış açısını kullanarak kahramanlarının neredeyse her birini kendi yaşam hikâyesiyle kurguya dahil eder. Üst katmanda ise anlatıcı olarak varlığını hissettirir. Bu, postmodern bir tavır gibi görünse de Kutlu pek çok yerde kendini Şark hikâyeciliğinin kıssahanlık geleneğine yakın bulduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 2007, s. 199). Bu sebepten hikâyede, yazma edimini bir nevi oyunsulaştırarak üstkurmacadan ziyade bir toplulukta dinleyicilerine seslenen bir kıssahanın sesi gelir (Demirci, 2007).

Nur hikâyesi, kahraman kadrosu ile de bir Kutlu hikâyesi tipolojisine örnek teşkil eder. Kahramanlar Türkiye'nin geç modernizmle ortaya çıkan toplumsal değişimden etkilenen halkın içinde yaşıyor izlenimi verir. Okura sunulan bu gerçeklik algısı, okurun hikâyeyle bir bütünlük kurmasını sağlar. Nitekim Nur dahil onun hikâyesinde ortaklık eden babası, Sinan ve ailesi sokakta her an karşılaşılabilen Türk halkının temsili gibidir.

1. Modernizm ve Kimlik İlişisine Dair Bazı Dikkatler

Kişinin var oluşunu kavrama ve kendisini bu var oluş içinde tanımlama şekli diyebileceğimiz kimlik, kişiye bir istikamet belirlerken onu bu istikamet belirlediği değerler zincirine de ekler. Dolayısıyla kimlik, bu değerlerin kalıcı birlikteliğiyle bir anlama dönüşerek şahsiyet kazanır (Kayan, 2016, s. 11-12).

Kimlik kavramının bir tanımlama problemine dönüşmeye başladığı zamanlar modernizmin gelişimine rastlar. Yaklaşık son üç yüz yıldır düşünce pratiklerimizi şekillendiren modernlik, en genel biçimiyle bilimsel kültür, düzenlenmiş toplum ve özgür bireylerin elinden çıkmış bir olgudur. Bu buluşma, rasyonelitenin belirlediği kurallar çerçevesinde sosyal yaşamın bireysel ve kolektif ihtiyaçlarını oluşturarak insanlığı refah ve huzura kavuşturma savıyla hareket etmiştir (Bilgin, 1994, s. 86). Akıl ve özgürlük kavramlarıyla beslenen modernlik, varlığını geçmişe değil ân'a odaklanmasına borçludur. Dolayısıyla zamana ve zemine göre şekillenen ve hep yeniden tanımlanmaya muhtaç olan bir sistemattir. Bu sürekli güncelleme durumu modernleşme sürecinde aklın irrasyonellikle, bilimin inançla, yeniliğin gelenekle, toplumun cemaatle yer değiştireceğine de dikkat çekmiştir (Bilgin, 1994, s. 88). Modernlik hali böylelikle, bireyin mutlak hakimiyetini aklın hizmetine sunarken nihai noktada onun zihinsel sınırlarını çizen bir karar verici konumunda olmuştur.

Giddens'a göre (2014, s. 15) geç modernite ya da üst modernite diye de adlandırılan günümüz dünyasında toplumsal hayat; tabiatın

uzaklaşma, varoluşsal sorunlar ve ikilemlerle ilişkili birçok farklı problemle karşı karşıyadır. Üst modern dünya bu anlamda riskler ve tehlikelerle dolu bir kriz yeridir (Giddens, 2014, s. 26). Bu durum bireysel kimliği ve kişisel duyguları derinden etkileyerek kişiyi bir anlamda modernin mecbur kıldığı yeni bir kimliğe ve kendini bulma sürecine sevk eder.

Nihayetinde modernizm, Batı'da kendi eleştirisini son yüz yıldır yapar duruma gelmesine rağmen insanlığa zerk ettiği bireyci, özgür ve ben merkezli aklın değerleriyle artık “modern insan” diye bir gerçeklik oluşturmuştur. Geçmişin değil bugünün dünyasında öncelikli olarak kendi için üreten ve tüketen bir insan modelini inşa eden modernizm, küresel düzlemde günlük yaşamdan sosyal hayata kadar gelenekle olan bağı kopartma noktasına gelmiştir (Giddens, 2014, s. 12-33). Çünkü ne kadar köklü ve yeterince kökleşmiş görünse de bilimsel ilkeler her zaman yeni fikirler ve bulgular eşliğinde değiştirilmeye açıktır (Giddens, 2014, s. 36). Modernitenin dünyasında bireyin de kendi varoluşunu tamamlaması böyle bir süreç dahil olmayı gerektirmektedir. Şüphenin kaygıyı, değişkenliğin hızı tetiklediği modern dünyada, bir tutunma ve aidiyet ihtiyacıyla istikamet sağlayabilen kimlik edimi de sürekli yeniden inşa edilen, değişip dönüşebilen, yerinden edilmiş bir varoluşsal sancıya dönüşmüştür.

Modernliğin meydana getirdiği sonuçlarla şekillenen modern kimlik, üst çerçevede bir toplumsal algıyı da doğurmuştur. Sosyal hayattan sanata, iktisadi ve siyasi düzene kadar çok geniş bir yayılım alanı bulan modernlik durumu, toplumları kendi iç dinamiklerine göre etkilerken aynı zamanda modernliği tecrübe eden her toplumu küresel ölçekte sınırları belirsizleşen bir zihinsel sürece dahil etmiştir.

2. Nur'un Kimlik İnşasını Yapan Değerler

Modernliğin seküler ve maddi bir hayat tarzını tasarlayan, geçmişten gelen birikime değil yaşanan an'a odaklanan doğası, bireyi ontolojik bağlamda kendisine üst kimlik kazandıran manevi değerlerden de uzaklaştırmıştır. Söz konusu durum, kişinin var oluş sebebine aradığı cevaplarda aidiyet krizlerini doğurmuştur. Kimliğin inşa edilmesi ve korunması bu arayışların da bir süreci haline gelmiştir (Erkan, 2013, s. 1837).

Mustafa Kutlu, hikâyelerinde modern hayatın doğurduğu toplumsal değişimden etkilenen insanın bu süreçte savrulduğu yerleri, yitirdiği kültürel ve ahlaki değerleri sorgularken ona tutunması gereken bazı değerleri hatırlatır (Alev, 2012, s. 217). Modern insanın

şüpheci, aceleci ve satıhta kalan duygu ve düşüncelerinin karşısına İslam'ın çatısı altında şekillenen tasavvufun kalbî derinliğini ve sükunetini, Türk milletini aynı havzada birleştiren Anadolu irfanını ve İslam medeniyetinin taşıyıcısı olarak gördüğü Osmanlı'nın kültürel kodlarını çıkarır. Bu değerler Kutlu'nun hikâyelerinde ortak bir dil ve fikir birliğini oluşturan üst bir kimliğin inşa taşları mahiyetindedir.

Nur hikâyesinde Kutlu'nun Nur'un şahsında inşa etmek istediği kimliği de modernizm hikâyesinin içinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır. *Nur*, modern insanın kimlik arayışında tutunması gereken değerlere işaret etmesi yönüyle Kutlu'nun tezinin sağlaması niteliğindedir. Hikâyeye ana karakterin adının verilmesi doğrudan bir yönlendirmeyle dikkatin Nur üzerinde toplanacağını göstermektedir. Doğum anından gençlik ve yetişkinlik yıllarına kadar Nur, başka kahramanların hikâyelerine eklenerek kendi kimliğini inşa eder. Nur'un hikâyesinde yazar onu modern dünyanın paradigması içinde ontolojik sorgulamalarla baş başa bırakır gibi görünürken aslında ona bir rota çizer. İşte bu rota, Nur'un kim olduğuna, nereye ait olduğuna, ne yapmak ve onu nasıl yapmak istediğine dair sorularına bir cevap mahiyetindedir.

Nur'un hikâyedeki ilk tanımlamayla mistik arayışları da böyle kadim bir aidiyet ihtiyacıyla başlamaktadır. Bu aidiyet sorgulamasında temel çıkış noktası kan bağıni pekiştirmek olur. Kimliğin temel meselesi olan kendini bir şeye göre, bir şeye karşı ve bir şeyle özdeş olarak konumlandırma çabası Nur'un soy olarak kimlerle özdeş olduğunu sorgulaması şeklinde yansır:

“-Bizim aile Şeyh Vefa neslinden geliyormuş.”

-Eee, şey, Şeyh Vefa neslinden geldiğinizi öğrenince ne olacak?

-Onu tarikatı yani Şeyh Vefa yaşıyorsa belki ona intisap ederim”
(Kutlu, 2014a, s. 7).

Hikâyenin Şeyh Vefa Camii'nin önünde başlaması Kutlu'nun açık bir niyet olarak Nur'u hem kalıtsal hem de düşünsel anlamda eklemek istediği değerlerin zeminini göstermektedir. Camiinin adında geçen “vefa” kelimesinin anlam olarak geçmişine verilen kıymet, yaratılış sebebini unutmama gibi derinliklere sahip olması hem de Şeyh Vefa Camii'nin diğer külliye tipinde camilere kıyasla içinde kütüphane, medrese, çifte hamam gibi imarethanelerin bulunmasıyla sadece bir tarikat külliyesinden ibaret olmaması da yazarın inşa etmek istediği kimliksel değerlerin temellerine vurgu yapmaktadır. Kutlu bir yazısında İstanbul'un fethine katılanlardan biri olduğunu söylediği, camiye de adını veren Şeyh Vefa ve ona bağlı olanların inşa ettiği bu

mimarinin asırlarca mekânın ve hayatın Hakk'a uygun olarak inşasına da vesile olduklarını söylemiştir (Kutlu, 2010, s. 149-150). Yazar burada bilinçli bir duruşla ecdadın mirasını ve şehrin emanetini taşıyacak ve onu yeniden ihya edecek neslin arayışına çıkar. Buna bağlı olarak Şeyh Vefa Camii ve onun etrafında toplanan İslam medeniyetinin değerleri Nur'un kimlik arayışlarına rehber olur.

2.1. Maddeden Manaya Yolculuk: Tasavvuf

Kutlu hikâyelerinin derinliğini oluşturan temel unsurlardan biri tasavvuttur. *Nur*'da da modern paradigmaya karşı bir kimlik teklifi olarak tasavvufî değerlerin zemine döşendiğini görülür. Modernitenin gelişimine bakıldığında da onun pozitivist, materyalist yapısına dair eleştirilerin modern sonrası dönemlerde giderek arttığı dikkati çekmektedir. Modernin içinden doğan post-modern insan ise mistik anlamda kendisinde açılan boşlukların farkına varmış ve yeniden anlam arayışına koyularak kaybettiklerini çeşitli mecralarda aramaya çıkmıştır. Modern insan için “nasıl?” sorusu önemliyken post-modern insan “neden?” sorusuna odaklanmaya başlamıştır (Kılıç, 2012, s. 23).

Nur'un da mistik metafizik arayışlarındaki temel sorulardan biri olan “neden?”, ilk bakışta postmodern insanın boşluklarını doldurma arzusuna yaklaşmaktadır. Bu sorgulamalar çağın gözlüğüyle mistik metafizik kaygılar veya dini konulara takıntı gibi bir çeşit hastalık olarak da algılansa da onun arayışları çok daha derinde konumlandırılır.

Yazar, hikâyenin genelinde Nur'u modern hayata gönderme yaptığı “uğultulu kalabalığım” içinde anlatır. Nur'un kimlik inşası da düşünmeden, sorgulamadan, derinleşmeden yaşanan, herkesin sesinin herkese ve her şeye karıştığı bu ortamda gerçekleşmektedir. Nur, ontolojik bir anlam arayışıyla yolculuğuna çıkarken içinde yaşadığı manevi boşluğu kapatmanın çözüm yollarını tasavvufî değerlerde arar. Tasavvuf, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak isteyen Müslümanı çeşitli aşamalardan geçirecek ahlaki yönden olgun bir hale getirmeyi amaçlayan yol ve yöntemler sunan bir sistemattir. Bu yolda ilerlemek isteyen kişilere mürid (Uludağ, s. 2022), çıkılan nefis terbiyesi yolculuğuna da seyr ü sülûk denilmektedir. Manevi bir olgunluk talebiyle başlayan seyr ü sülûk neticesinde mürit, maddî âlemin endişelerinden kurtularak Hakk'a yönelir ve hakikat bilgisine ulaşır (Bilgin, 2020, s. 4).

Mutasavvıflara göre Allah, zatı ile bilinmez iken isim ve sıfatları kâinata zuhur ve tecelli etmiştir. İnsanın yaratılış gayesine ulaşması için bu sonsuz tecelli hazinesine ulaşmayı istemesi gerekir (Aydın,

2022). Nur, kendi kimliğini inşa etmek ve hakikat bilgisine ulaşmak için mürid olmaya aday, bu yolda yürümeye talip olur. Çünkü bir bilgi değil bir düşünce yolu olan tasavvufu her şey taleple başlar. Talip durumunda olmak, tasavvufun ilk koşuludur. Allah'ı bulmak için ısrarla istemek gerekir (Kılıç, 2012, s. 32).

Nur da bu anlamda süfli olandan ulvi olana çıkabilmek için çocukluğunda babaannesinden öğrendiği genel geçer dini bilgilerle yetinmeyerek neyi, niçin yaptığını anlamaya koyulur. Bu demektir ki onun seyr ü sülûkunun tohumları daha çocukluk yıllarında atılmıştır. Anadolu'dan gelmiş kurnaz ama kötü niyetli olmayan, zengin bir aileye kapılanarak zenginleşmiş bir delikanlının kızı olarak dünyaya gelen kahraman, oldukça iyi şartlarda büyür, kolejden mezun olur, mimarlık fakültesinde okur. Fakat bir yandan da annesi onu bırakıp gittiği, babası ise işleri yoğun olduğu için duygusal açıdan yalnız bir çocukluk ve gençlik geçirir. Nur bu evrede babaannesinin söylediği ilahilerle büyür, çocukluk yaşlarında yine babaannesinden namaz kılmayı ve çeşitli sureleri öğrenir. Fakat Nur, "Allah nerede?", "Cennet ne demek?" (Kutlu, 2014a, s. 66-67) gibi sorularına babaannesi tarafından tatmin edici cevaplar alamaz.

Çocukluğundan itibaren yaratılışla ilgili pek çok soruyu zihninde dolaştıran Nur, gençlik yıllarında sorularını daha mistik boyuta taşıyarak Allah'ın varlığı ve birliğine, kendisinin var oluş sebebine dair kalbi bir yolculuğa çıkmaya aday olur. Zihninde ve gönlünde olan boşlukların farkına varan kahraman, önce kültürel anlamda belirli bir seviyeye gelmeye çalışmakla işe başlar:

"Ortaokulda Reşat Nuri, Sait Faik, Orhan Kemal, Tarık Buğra vb. okuyan Nur, liseye geçtikten sonra klasiklere yöneldi. Başta Dostoyevski ve Rus edebiyatı, sonra Balzac ve Stendal ve Hugo vb." (Kutlu, 2014a, s. 73)

Nur bu okumalarla dağarcığını zenginleştirse de kalbi bir tatmine ulaşmaz. Onun kafasını asıl meşgul eden "varlık, eşya, irade, ruh" gibi mistik sorgulamalarına cevap bulmak için İslam dinini her şeyiyle öğrenmeye karar verir. Lise hayatında böyle bir dini uyanışa geçer ve dinî vecibelerini öğrenip tatbik etmeye koyulur.

Üniversite yıllarında ise kim olduğuna dair daha derinden ontolojik sorgulamalara başlar. İçindeki mistik sorulara cevap bulmak için felsefecileri inceler. Fakat "Batıda işin aslını kavrayan birini bulamamıştı." (Kutlu, 2014a, s. 77) düşüncesiyle bir de tasavvufa yönelir. Nur'un tasavvufa ilk yönelişi modern insanın rasyonel bakış açısına refleksif olarak gelişen bir mistik arayışa da işaret eder. Batı felsefecilerinde kalbinde açılan manevi boşluğu dolduramadığı

hisseden kahraman bu refleksle mutasavvıfları okumaya başlar. Yazar, Nur'un başladığı bu manevi yolculuğun, mistik arayışların ötesinde derinleştiğinin altını çizerek onun amacının maddeden manaya doğru bir yöneliş olduğuna vurgu yapar:

“Nur, mistik-metafizik- dini işlere takmış. Taktığı için konulan teşhis “manik”. Yapma doktor, o topa öyle girme. Nur'la ilgilenen tüm doktorlara söylüyorum bunu. Neden manik olsun. Kadim sorular bunlar. Bunlarla ilgilenmeyen, bu soruları sormayan öyle gelmiş öyle gidecek. Nur, onlardan değil. Uğultulu kalabalığın uzağında” (Kutlu, 2014a, s. 25).

Nur'un arayışının modern dünyanın uğultulu kalabalığının uzağında bir kimlik arayışı olduğu hikâyenin ilerleyen kurgusunda kendisini gösterir. Kutlu, Nur'u modern hayatın değiştirilebilir, kısa vadeli amaçlarına ters düşecek şekilde İslam inancının havzasına dökülen kadim değerlerle inşa etmeye çalışır. Kahramanın daha hikâyenin başında Şeyh Vefa Camii'nin kapısında karşısına çıkan Sinan, onun kimliksel değerlerinin olgunlaşmasında yol işareti olur. Nur'un yaşadığı mistik metafizik arayışlarının bir anlama kavuşması bu sefer Sinan aracılığıyla daha net bir şekilde gerçekleşir. Tasavvuf yolu ve bu yolda ilerlemesi için bir mürşide bağlanması açıkça ifade edilir.

“-Bir de tasavvuf erbabının yolu var.

-Ne diyorlar?

-Kenz-i Mahfi meselesi var, “gizli hazine”. Şöyle ki Cenab-ı Hak buyurmuş “Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim, kâinatı yarattım.” (...) İşte tasavvuf ehlinin aşk, muhabbet, Allah sevgisi dedikleri buradan geliyor” (Kutlu, 2014a, s. 94-95).

Tasavvuf yolunda bütün bunları bir araya getirebilmek için ise müridin bir mürşid-i kâmile bağlanıp onun terbiye sisteminden geçmesi gerekir. Sinan, Nur'a açtığı tasavvuf kapısından içeri girmek için bir mürşid-i kâmile bağlanması gerektiğini söylerken kendisinin henüz böyle bir mürşit bulamadığının da altını çizer.

Nur, Sinan'ın yönlendirmesine rağmen yine de önce Yunus Emre'nin şiirlerinden bir ışık aramaya başlar. Yunus'un şiirleriyle hakikati bulmaya çalışan Nur, bu işin çok kolay olmadığını idrak edince üzüntü duyar:

“Ah Yunus ah! Gözündeki perde kalkmış, kalp gözü ile görmüş olmuştun. Ne olur Hak bunun binde birini bana nasip etse. İmanın taklit olmaktan çıkıp hakikate erse. Ben Hakk'ın kemter kuluyum, bana da bir hidayet nasip olacak mı? (...) Bir menzilden ötekine ulaşacak mıyım? (...) Benim adım Nur ama viran gönlüm hep karanlık,

hep karanlık. Akıl bu karlı dağı aşamıyor, gönül bana kanat takamıyor, bu hasretle, bu firkatle nasıl yaşarım?" (Kutlu, 2014a, s. 114)

Bu aşamada Nur, şimdye kadar okullarda öğretilen rasyonel bakış açısıyla bu karlı dağı aşmakta zorluk çeken bir görüntü arz eder. Ancak akıldan kalbe, maddeden manaya, taklitten hakikate geçerek kimliğini kazanacağını düşünmektedir. "Ben Müslümanım" demenin ötesinde bir idrakin peşindedir. Yunus'un ardından peygamberler tarihini okuyan Nur, bu sefer de kalp meselesine takılır. Önce kalp ile ilgili ayetlerin sırlarını kavramaya çalışır. Gazali ve Kuşeyri'nin kalp ile ilgili görüşlerini okur. Kuşeyri'nin kitaplarına gömülerek tasavvufun kalp kavramına bakışını anlamaya çalışır fakat yine için içinden çıkamaz. Bilmediği birçok kelime, kavram ve öğretiyi onun tasavvuf yolculuğuna tek başına çıkamayacağını ve bir mürid-i kâmilin rehberliğine ihtiyacı olduğuna kalben karar verir:

"İşin ucu şuraya ulaşıyor bu iş yaşanarak öğrenilecek. Her öğrenilecek iş gibi bir öğretmenin olacak. Anlaşılan biz yine yollara düşeceğiz. Zaten yolda idik, bıraktığımız yerden başlarız" (Kutlu, 2014a, s. 168).

Nur, tasavvuf yolunda ilerlemenin bir gereği olarak bu sorularına cevap verecek bir mürid-i kâmilin peşine düşer. Bursa, Kütahya, Konya gibi Osmanlı'nın kültür mirasına sahip, tekke ve dergahlarıyla meşhur şehirleri dolaşır. Buralarda özellikle Konya onda hayal kırıklığıdır. Mevlana'nın popüler kültüre malzeme yapılmasını eleştirir. En sonunda Nur, aradığı işareti bulur. Konya'da kıyıda köşede kalmış ufak bir mescitte yaşlı bir adam Nur daha sormadan "var kızım" diyerek Karaman'da bir köye gitmesini söyler. Karaman'a gittiğinde orada medresenin sahibi Beşir Efendi'ye durumunu arz eder:

Beşir Efendi:

-Ne istediğinizi biliyor musunuz? diye sordu, Nur:

-Bir büyük mütefekkirimiz ben yaşayken şunları söylemiş: Her bakımdan sınırlı ve sonlu olan bu dünyanın ötesinde sonsuz ve sınırsız olanla nasıl münasebet kurabiliriz? (Kutlu, 2014a, s. 184)

Nur, nihayetinde şeyh efendi tarafından kendisine gösterilen bir hücrede kalmaya başlar. Fakat buradaki hazırlıkları da dikkat çekicidir. Hücreyi bir tecrit yerinden farklı şekilde döşemiştir:

"Elektrikli fırın, kettle, yatak-yorgan, battaniye, kahve takımları, gece lambası, ilaçlar, açılır kapanır masa, el fenerine kadar her ayrıntı var ihtiyaç listesinde. Minnacık hücreye bunlar nasıl sığacak? İşte

eskilerle farkımız bu. Onlar bir hasır, bir tabak, bir testi ile yetinmişler. Oysa şimdi?" (Kutlu, 2014a, s. 185)

Bu yönüyle de yazar, Nur'un şahsında modern yaşamın insanı çokluk içinde özünden uzaklaştırdığına işaret etmektedir. Nur, her ne kadar hakikate ermeye soyunmuş olsa da gerekli kalbi olgunluk olmadan, gerekli sabrı göstermeden sonuca ulaşmaya çalışmasının getirisi olarak hücre evini de modern akılla algılar. Nitekim şeyh efendiyle yaşadıkları diyalog da bu durumu destekler:

"-Kızım sen derviş olmadan ermiş olmak istiyorsun.

Dervişliğin ilk şartı sabır.

-O da bende yok" (Kutlu, 2014a, s. 201).

Kutlu'nun Nur'u tasavvufi yolculuğunda tekkeye yönlendirmesi yeni neslin manevi ve kültürel mirası sahiplenmesi gerektiğine dair vurgusunu da pekiştirmektedir. İslam fetihleriyle birlikte üç kıtada da faaliyet gösteren; sohbet, ibadet, muhabbet ve hizmet merkezli bir dini hayatla manevi, sosyal ve kültürel birçok hizmeti çatısı altında toplayan tekkeler (Kara, M, 2011) dinin daha çok duygu yönünü besleyen damar olmuşlardır. Nitekim Nur'un intisap ettiği tekkenin de fiziki ve manevi olarak birçok işlevinin olduğu görülmektedir:

"Medrese bir dikkörtgen. Bir ucunda, sırtını yola dayamış, bodur minareli mescit. Aynı zamanda kütüphane, dershane ve tevhidhane olarak da kullanılıyor, bitişikte harem. (...) Sonra derviş hücreleri dörderden sekiz adet. Bina dışında ahır, samanlık ve sonradan yapıldığı belli sekiz-on kulübe. Buralarda çiftlikte çalışan gariban aileler yaşıyor" (Kutlu, 2014a, s. 183).

Burada Kutlu'nun günümüzde yaşamın içinden koparılan tekkelerin dini ve kültürel bir değer olduğuna işaret ettiği belirginleşirken tekkelerin sadece ibadet değil sosyal yaşamın da bir parçası olması gerektiğine dair mesajı da hissedilmektedir. Nitekim Nur da bu süreçte ibadetiyle meşgul olurken bir yandan da köy halkıyla bütünleşir.

Tekkedeki geçirdiği zamanlar bu anlamda Nur'un tekamülünün gerçekleşmesine yardımcı olur. Bir başka açıdan Kutlu tasavvufi bir yolculuk olan seyr ü sülûktaki nefis-i emmareden insan-ı kâmile doğru çıkılan yolun adımlarıyla Nur'u inşa eder. Eşyanın hakikatini arayan Nur, önce köklerini bulma isteğiyle aidiyet duygusunu pekiştirmek ister. Sonrasında bu dünyada niçin yaratıldığını anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Geldiği son durakta tekke hayatı, bir çıkış ve buluş yolu olur. Burada da sadece zikir ve ibadetle değil insanlara faydalı olarak bu hakikat bilgisine ulaşır. Hastaneye yetiştirdiği genç

kadın ve doğan bebeği Nur'a bir ışık olur. Ardından Sinan'ın kız kardeşine böbreğini vermesiyle olgunlaşan ve gerçek mutluluğa erişen bir Nur'a dönüşür. Ama bu kurtarıyla Nur kendi canından geçer.

Böylelikle Nur'un şahsında kaybedilen ulvi değerlere dikkat çekilerek maddeden manaya doğru bir arayışa çıkıldığı görülür. Tasavvuf, bu yolculukta modernin karmaşık sesine karşı sunulan ve hikâyenin zeminine yerleştirilen bir leit motif olarak da açıkta durmaktadır.

2.2. Teslimiyet

Kutlu, Nur üzerinde topladığı ve öncelendiği değerlerden bazılarına öncelikli olarak vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede tevekkül ve inancın yoğrulduğu bir teslimiyet; hürmet, merhamet ve hizmetle birleşen bir ahlak sahibi olmak Müslüman kimliği inşa eden temel saikler olarak görülmektedir.

Teslimiyet kavramı Allah'ın varlığı ve birliğine, bütün varlık âleminin yaratıcısı olduğuna, O'nun sonsuz kudretine tekâmül derecesinde tevekküldür. Teslimiyet, bütün bunlarla beraber olmuş ve olacak her şey için sadece Allah'a sığımp sabır, şükür ve tevekkülü bir arada yaşayarak vücut bulur. Teslim olan kişi, gerçek anlamda Müslümanlığı idrak ederek kurtuluşa erer. Tasavvufta da sabır, şükür ve tevekkül kavramlarıyla ilişkilendirilen teslimiyet, Allah'ın sonsuz hikmetinin bilinmesi, kulun O'na itaat etmesi ve huzur bulmasıdır (Gazali, 2011, s. 227).

Kutlu, Türk toplumunun modernizmle tanıştığı zamanlardan beri yaşadığı kimlik bunalımından çıkması için imanî bir nokta-i nazardan başlattığı önce kalpte sonra zihinde, fikirde, ilimde ve amelde vücut bulacak bir yolculuğa çağrı yapar. (Kala, 2020) Bütün bunların tekâmüle ermesinde “meyve değil tohum, kabuk değil çekirdek, ceset değil ruhun önemli olduğunu” ifade eden yazar (Kutlu, 2012, s. 17), aynı zamanda hakiki bir teslimiyetin idrak edilmesi gerektiğine işaret eder.

Kutlu, hikâyelerinde modern insanın paradigmasında eksik olan teslimiyet duygusuna ayrı bir önem verir. Ona göre insanoğlu yaratılış itibarıyla Hakk'a kul olup ona ibadet etmeye ayarlıdır. Fakat bu göreve engel olan yine kendisidir. Hazza düşkün oluşu, unutkanlık ve nankörlüğü, sabırsızlığı, kibri ve aceleciliği onun Hakk'a teslimiyetini azaltır ve Hududullah'ın çizgisinden çıkartır (Kutlu, 2020, s. 16). Modernizmin, insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırarak hakikatten koparan sistematiği huzuru maddi değerlerde arayan, her şeyi aklın

denetiminden geçiren, şüpheli, sabırsız, teslimiyetsiz bir insan oluşturmaktadır.

Nur'da da Nur'un kendini inşa etme yolculuğunda teslimiyet meselesinin vurgulandığı dikkati çeker. Özellikle Sinan ve Nur arasında geçen diyaloglarda Nur'un yaratılışın sırrıyla ve Kur'an ayetlerinin bazılarının anlam derinlikleriyle ilgili sorularına Sinan'ın verdiği cevaplarla ikna olmaması, Nur'un henüz tam anlamıyla teslimiyet sahibi olmadığının göstergesi olarak hissettirilir. Teslimiyetin idraki ise daha çok Sinan'da görülür. Sinan, klasik Müslüman Türk ailesinin bir çocuğu olarak büyümüştür. Geleneksel bir mahalle hayatının kültürel ikliminde doğmuş olmanın verdiği hazır bulunurlukla yetişmiş, aynı zamanda kendini de belirli bir bilinç düzeyinde beslemeyi başarmıştır. Kendine yetecek kadar Kur'an, hadis ve tasavvuf bilgisine sahip; aynı zamanda kültür ve geleneğin dokusunu yaşatmaya çalışan entelektüel bir yanı vardır. Bu gibi sebeplerden hayatın anlamını, eşyanın hakikatini Nur'un baktığı yerden bir sorgulamaya girme ihtiyacı duymamıştır. Sinan'da Müslümanlık, aidiyet ve teslimiyetle oluşan idrak ve onunla şahsiyet haline gelen bir üst kimliktir. Onda her soruya aklın sınırları içinde bir cevap arama gayretinden ziyade Yaradan'ın sırrını ve yüceliğini bilip inanma, kabullenme söz konusudur: "Sinan, tevekkül sahibi biriydi. Hakk'a teslim olmuştu. Nur daha fazlasına talipti" (Kutlu, 2014a, s. 94).

Nur ise kendini "imanım zayıf, marazlı biriyim." (Kutlu, 2014, s. 94) diye tanımlar. Yine başka bir diyalogda kader meselesi konuşulurken Nur, Sinan gibi tam bir teslimiyet içine giremez:

-İnsan mesuldür diyor Kur'an. Göz mesuldür, kulak mesuldür.

-Ama aynı zamanda şunu da diyor: "O istemedikçe yaprak kıpırdamaz."

-Evet, burada susacağız. Ötesine geçmek bizim işimiz değil.

-Ama içimdeki kuş susmuyor. Kendini kafesin tellerine çarpıp duruyor, kanatları kanıyor.

-Bak Nur. Bunu marazi bir hale sokma. Madem teslimiyet diyorsun. Bırak ucunu. Cenab-ı Hak senin duana icabet eder" (Kutlu, 2014a, s. 131).

Sinan'da müşahhas olan ve Nur'da eksikliği hissedilen teslimiyet meselesi de modern insanın rasyonel akılcılığının karşısında gösterilir. Birçok yerde Nur'un kendini bulma çabası böyle tarif edilerek modern insanın olay ve olgulara akılcı ve şüpheli yaklaşan ve cevaplarını aceleyle bulmaya çalışan yönlerine vurgu yapılır. Nur'la aralarında

geçen buna dair bir diyalogda Sinan, “Fazla kurcalamayacaksın.” “Hikmetinden sorulmaz. İslam, teslim olmak demektir. Fazla eşeleme.” (Kutlu, 2014, 94) sözleriyle yerini sabitlerken Nur, hentüz böyle bir olgunluğa erişemediğini itiraf eder:

-Hem kuzum sen neyin peşindesin?

-Hakikatin, ruhun, kalbin. Kuran-ı Kerim'in merkez kavramları sırlarla dolu. Beni geceleyin uyutmayan. Belki de meraklı biriyim. İmanım zayıf. Takıntı diyebilirsin” (Kutlu, 2014, s. 94).

Kutlu, burada dolaylı olarak modern insanın mistik metafizik boşlukları ya da takıntıları olarak görülen arayışlarında, zahirden batına geçemeyişlerindeki ana sorunun teslimiyet sorunu olduğuna gönderme yapmaktadır. Nur bu yönüyle teslimiyetten ötede bir idrak ve aidiyet sorunu yaşamaktadır. Zihnindeki sorulara modern aklın ispat etme dürtüsüyle cevap ararken talip olduğu hakikat bilgisine bu yolla erişilemeyeceğini de Sinan aracılığıyla öğrenir.

2.3. Ahlak

Kutlu'nun fikir havzasını derinleştiren mütefekkirlerden biri olan Nurettin Topçu, ahlâkı fertten topluma, devletten millete, tarihten dine, ekonomik düzenden sanata kadar geniş bir çerçevede değerlendirilecek bir fikir ve felsefe dünyası olarak ele alır. Birtakım evrensel ödev ve ilkelerle olgunlaşan ahlâk, bir irade ve şuurun neticesinde ortaya çıkan kurallardır (Topçu, 2012, s. 15-23). Topçu, ahlakın “hürmet, merhamet ve hizmet” gibi üç temel unsuru olduğunu belirtir: “Hürmet”, insanın yaptıklarının hesabını vereceğinin bilincinde olmasıdır. Hürmetin başında Allah'a hürmet gelmektedir ki bu da ibadetle olur. Kur'an'a hürmet, onu hayatta tatbik etmekle gerçekleşir. “Merhamet” ise Müslümanda olması gereken en büyük meziyettir. Bu duygu, insanın benliğinden taşarak âleme yayılmasıdır. Merhamet, ruhlar arasında köprü kuran, acımak yerine iyiliğe, yardıma götüren, Müslümana has bir özelliktir. Üçüncü unsur, bu iki unsurun hayatın pratiğinde tatbikini sağlayan, bunu yaparken de öz menfaatlerinden sıyrılarak Allah'a ulaşmayı hedefleyen “hizmet” düşüncesidir (Topçu, 2008, s. 85-89).

Kutlu'nun hikâyelerinde idealize edilen kahramanların ortak özelliği, Topçu'nun da görüşleriyle benzer doğrultuda düşünceleri, davranışları ve yaşantılarıyla İslam ahlakına uygun hareket etmeleridir. Kutlu'ya göre ahlak, modern hayatın kendi yaşam alanının dışına attığı değerleri topluma yeniden kazandırarak ruhları terbiye eden, sınırlarını İslam'ın çizdiği bir sistemdir (Kutlu, 2020, s. 53-55). İnsan, ancak Hududullah'a bağlı kalarak ideal bir ahlak

seviyesine ulaşır. Ferdin ahlakı aynı zamanda toplumsal bir ahlakın da kemale ermesini sağladığı için fertten topluma doğru akan bu havzayı modern dünyanın maddî ve bireysel haz odaklı konforuyla değil; kanaat, yardımseverlik ve hizmete dayalı bir cemaat anlayışıyla beslemek gerekmektedir.

“Anladı ki İslâm ferdi bir şey değil, bir cemaatin selameti ya da sefaleti. Kendini düşündüğün kadar komşunu, din kardeşini de düşüneceksin. Hatta dünyanın neresinde olursa olsun zulme uğrayan, acı çeken Müslümanları” (Kutlu, 2014, s. 134).

Nur'un karakteristik özelliklerinde bu minvalde çizilen ahlakî değerler dikkati çekmektedir. Hikâyenin bütününde Nur, özellikle yardımsever ve merhametli biri olarak tanımlanır. Kurgunun başlarında kahraman, Marmaris'ten dönerken yolda gördüğü kimsesiz bir zenci çocuğuna yardım ederken görülür. Hatta yardım etmekle kalmaz, onu evine getirir, babasını razı ederek besler, giydirir, eğitimi sağlamaya çalışır. Bu anekdotta Nur'da yetimi gözeten, merhametli ve yardımsever bir Müslüman kimliğinin izleri görülür. Nur, sahip çıktığı kimsesiz çocuk vesilesiyle içinde bulunduğu boşluktan çıkmak için de dua eder: “Rabbim bu çocuğun saf kalbinin hürmetine bana da hidayet verir. Rabbim dilediğine hidayet verir. Amenna” (Kutlu, 2014, s. 30).

Nur'un yardımseverliği, Sinan'la tanıştıktan sonra da görülmektedir. Sinan'ın oturduğu mahallede eski bir ahşap evi restore ederek yeniden oturulur hale getirmek üzere Sinan'ın satın almasına yardım eder. Hatta evi onlar adına önce Nur alır ve Sinan'ın taksitle kendisine ödemesini teklif eder. Bu teklif bir hem yardımseverlik hem de nezaket örneği olarak Nur'un şahsında verilmiştir:

-Bu evi size alalım.

Sinan şaşkın.

-Ne?

-Bu evi diyorum siz alın.

-İyi de para yok.

-İşte buna itiraz istemem. Ben karşılırim. Yıkar, yeniden yaparız.

-Sinan bir o tarafa, bir bu tarafa gidip geliyor. Evet dese bir türlü, hayır dese bir türlü. Yeniden Nur'un karşısına geçiyor. O daha bir şey söylemeden Nur:

-Sen sonra bana taksit taksit ödersin.

Sinan'ın içinde bir ferahlık:

-İşte bu olur (Kutlu, 2014, s. 148).

Yardımsızlık, Nur'un yaşantısının içinde yürüten bir uzuv gibidir. Babasının isteğiyle yaptırdığı yetimler yurdunda birçok kimsesizin ihtiyacını karşılar:

“Bir lojistik merkez kurulmuştu. Yiyecek, giyecek, yakacak, ev eşyası ne istersen var. Nur, muhtarla konuşuyor, gitmeden önce her hanenin nüfusunu, genci-ihtiyarı-çocuğu ayakkabı numarasına kadar tespit ediyor, gerçek ihtiyaç ne ise onu isabetle lüzumu olan haneye götürüyordu (...) Ayrıca borçlu olanların borcu gizlice ödeniyordu. Efsane olmuştu Nur, efsane” (Kutlu, 2014, s. 134).

Ardından tekke hayatının başladığı zamanlarda tekkedeki kadınların hastalarına bakması, okuma bilmeyenlere okuma öğretmesi ve karlı bir günde hamile bir kadını hastaneye yetiştirmesi gibi birçok davranış onun ahlakının yansımasıdır.

Topçu'nun ahlak felsefesinin başında gelen “hürmet” kavramı da Nur'un kimliğini ören temel değerler arasında görülmektedir. Hürmet, Allah aşkı ve O'nu idrak etme ihtiyakını besleyen önemli bir merhale Allah'a hürmetini gösteren ibadetlerdir. Nur bu anlamda önce mahalle mescidine giderek Kur'an öğrenmeye karar verir. Kur'an'la tanışma, Nur'un kendini inşasında ilk bilinçli eylemdir. Ardından namaza başlar. Yazarın Nur'un girdiği yolla ilgili istikrarı için söyledikleri ise hikâye boyunca Nur'un temel özelliği olarak devam eder:

“Ama Nur'da bir mizaç var. O da istikrarsızlık. Başladığı işten hemen netice almak ister, alamazsa bırakır. Namazın sonu yok, bunu biliyor. Ama devam edemiyor. Böyle başlaya-bıraka, başlaya-bıraka lise bitti” (Kutlu, 2014, s. 75).

Üniversite yıllarında tasavvuf düşüncesiyle ilgili kitaplar okuyan Nur, kitaplar vesilesiyle tasavvufa sadece ruhani bir kavrayış değil ibadet boyutunda da daha şuurlu bir tutunuşun idrakini yaşar. Kuşeyri'nin (1978, s. 162-163) ifadesiyle şeriat ve hakikat arasındaki bağ³ Nur'da da oluşur. Dolayısıyla Nur, lise hayatında düşe kalka kıldığı namazların ardından böyle bir uyanışa geçer:

“Az uyuyor Nur. Gece namazları kılıyor. Sabahın seherinde bahçeye çıkıp bülbül dinlemeyi, sessizliği koklamayı, Allah'ın ayetlerinden olan Kâinat Kitabı'na bakmayı seviyor.” (Kutlu, 2014, s. 165) “Nur abdestsiz dolaşmıyor. Besmelesiz yere basmıyor. Gece

³ “Şeriat, kulluğu gerekli kılan bir iştir. Hakikat ise, Tanrı'nın besleyiciliğini ve her şeye mâlik (Rubûbiyet) olduğunu görmektir. Buna göre, bir şeriat hakikatle kuvvetlendirilmiş değilse, makbul değildir.”

namazlarını o kadar uzatıyor, o kadar gözyaşı döküyor ki seccadeler islaniyor” (Kutlu, 2014, s. 194).

“Ahlâk Nizamı peşindeyiz. Hem kendimiz hem bütün dünya için.” (Kutlu, 2020, s. 74) sözleriyle Kutlu, ahlakın, insanı ve toplumu düzenleyen bir dinamik olduğunu vurgulamaktadır. Bu nizamın gerçekleşmesi için öncelikle ailede, mektepte ve hayatta yetişecek bir ruh cephesine ihtiyaç vardır. Ruh cephesini ise din terbiye eder. Din, insanı ferdi hayattan toplumsal yaşayışına kadar disipline eden bir zemindir. Ahlaki yolculuk bu zeminde ilim ve amelin birleşmesiyle ilerler. İlim aşk ile kalbe doldurulmazsa bir küfe yükten farksız kalır (Kutlu, 2020, s. 75-76).

Ahlakın kıstaslarının belirlenmesinde ise dini yaşama ve algılama biçimi olan tasavvuf önemli bir yer teşkil eder. Nitekim Nur da tasavvufa meylettikten sonraki tekâmül şekli bu doğrultuda olur. Bu süreçte Topçu'yla Kutlu'yu aynı havuzda birleştiren ahlak felsefesindeki diğer bir düstur olan hizmet anlayışı “Hiç ölmeyeceğini zanneden biri gibi çalış, yarın ölecek biri gibi de tedbirli ol.” (Câmiu's-Sagîr, II/12, Hadis No:1201) hadisinin bir yansıması olarak Nur'un hayatında görülmektedir. Aradığını bulduğunu düşündüğü tekkedeki sürecinde Nur, hizmet ve ibadetle kol kola bir yol alır. O, sosyal hayatın içinde, güzel ahlak sahibi, merhametli ve hizmet etmeyi seven biridir. Duran değil hareket eden bir şahsiyettir. Tekkede de bir sosyal ortam oluşturan Nur, başka hayatlara değerek kendini inşa eder. Tekkedeki odasına yerleştirdiği çay kahve takımları ve eşyalar da bu anlamda dünya ve ahiretin birbirinden kopuk iki zincir olmadığına da işaret eder.

Kutlu, tarikatlara bakış açısını verirken onu en çok etkileyenin Şeyh Nakşibendi ve tarikâtı olduğunu ifade eder. Hikâyeleriyle de örtüşen bir düşünce olarak bunun nedenini gündüzleri çalışıp kazanan, iyi yiyen, geceleri ibadetle meşgul olan bir yol tuttıkları şeklinde açıklar. O, tasavvufu ve onu yaşamanın yolu olan tarikâtı dünyadan el etek çekip zühd hayatı yaşamak şeklinde yorumlamaz (Alev, 2013, s. 295). Nur'un bağlandığı tekkenin bu yöndeki işlevselliği de yazarın tezini desteklemektedir.

2.4. Kültür ve Medeniyeti Muhafaza Bilinci

Her inanç ve ideoloji kendi doğrultusunda kimlikler inşa eder. Bu kimlikler aidiyet duydukları inanç ve düşüncelerin paradigmasına uygun bir sosyal hayatı yapıcı ve onunla dönüp kendisini de yeniden üretici bir rol üstlenirler. Çünkü toplumsal yaşam ve onu sürdüren insan, önceki kuşakların faaliyetinin ürünüdür. Bu anlamda insan aslında bir taraftan çevresiyle diğer taraftan kendinden önceki kuşakla

olan diyaloglarıyla varlık ve şahsiyet kazanır (Halilov, 2016, s. 50). Toplamların kültür ve medeniyetlerini oluşturma ve devam ettirme biçimleri büyük ölçüde bu yolla gerçekleşmiştir. Din, kültür ve geleneğin kalıcı değerler sistemine dönüşmesiyle ortaya çıkan medeniyetler, bu ortak değer havzasının çatısı altında toplanan toplamları vücuda getirmiştir. Bu sebepten sanattan mimariye, gündelik hayat pratiklerinden dilin kullanım biçimlerine kadar hemen her toplumda onun eklenildiği medeniyetin dokusu hissedilir:

“Eğer Taj Mahal'i, El Hamra'yı, Süleymaniye'yi inşa edebiliyorsanız kimliğiniz var demektir (...) Ama siz bunları üretmediğiniz, sanatta, şiirde, edebiyatta, estetikte bir varlık ortaya koymadığınız zaman ister istemez birileri sizi, kendi karşısına alarak refleksif bir hareket haline getirip kendi düşünce ve metodolojisini yansıtarak sizi de daraltmaktadır” (Kılıç, 2014, s. 67).

Kutlu, modernizmin süreksizliğe vurgu yapan sisteminin toplamları kültürel hafızalarından giderek kopardığı görüşünden yola çıkarak modernizmle gelenek arasında gelenekten yana tavır alan bir yazardır. Bir toplumu ayakta tutan değerlerin din, kültür, sanat ve geleneksel hayat pratikleri olduğunu düşünür. Onun bu düşüncelerinin olgunlaşmasında Nurettin Topçu'nun izleri de görülür. Topçu'ya göre insanlığı tehdit eden bu büyük tehlike toplamların kültür ve medeniyetlerinin yok olmasıdır. Bunu önlemenin yolu ise sanat, felsefe, edebiyat ve din boyutunda ruhların terbiyesidir. Özellikle İslam'ın özünü teşkil eden ilahi ruhun kaybedildiğini belirten Topçu, milli kalkınmanın İslam dininin ihyasıyla gerçekleşeceğini savunur (Topçu, 2012, s. 26-27).

Kutlu, kişinin değerler dünyasını oluşturan önemli bir saikin kültürel hafıza olduğunu hemen her hikâyesinde hissettirir. Nur'da da bu minvalde yer alan bölümler vardır. Hikâyede Nur ile Sinan arasında geçen bazı diyaloglarda Kutlu'nun sesi net olarak duyulmaktadır. Özellikle Nur ve Sinan'ın mesleklerinin mimarlık olması yazara rahat bir söz alanı açmıştır. Fakat bu sefer yazar, idealizesini Nur'dan ziyade Sinan'ın şahsında toplar. Sinan'ın yaşadığı mahallenin kültürel dokusu ve edindiği mimarlık mesleğine bakış açısı Kutlu'nun inşa etmek istediği Müslüman kimliğinin kültürel yapısını besler. Şehirlerin kendine özgü özellikleriyle yenileşerek hafızalarını kaybetmemeleri görüşünde olan yazar, bugünkü tek tip şehirleşme anlayışının giderek kimliksiz bir yapıya dönüştüğünü savunmaktadır (Kutlu, 2010, s. 102-104). Sinan üzerinden de bu minvalde Kutlu'nun hem mimari ve sanatsal boyutta hem de toplumsal yaşam ekseninde geleneğe bakışı hissedilir.

Nur'la Sinan arasında geçen diyaloglarda Sinan'ın idealist ve ilkeli bir mimar olduğu gösterilir. Sinan, modernin tahrip ediciliğine karşı geleneksel mimariyi yaşatmaya çalışan, tek katlı ahşap evler inşa etmeyi düstur edinen bir mimardır:

“Bir tür mimarlık anlayışımız var, geleneğe bağlı. Sadece bahçe içinde tek kat ya da iki katlı evler yapıyoruz. Öncelikle ahşap. Ama isteyen kaplama yapıyoruz” (Kutlu, 2014, s. 82).

Nur ve Sinan arasında geçen diyalogda Kutlu'nun istikameti belirginleşir:

“Dünyada artık tek bir hayat tarzı var. ABD'den geliyor. Binalar yüksek. Nüfus metropollere yığılıyor. Bu koca bir nehir. Siz akıntıya kürek çekiyorsunuz. Biraz Donkişotluk olmuyor mu?” (Kutlu, 2014, s. 82) “Her Firavun'a bir Musa lazım” (Kutlu, 2014, s. 82).

Bu sohbet vesilesiyle Kutlu, geleneksel şehir yapısına bakış açısını ortaya koyar. “Bir Şehir Kurmak” adlı yazısında da bu görüşü destekler nitelikte bir kanaat toplumunun fertleriyle kurulmasını hedeflediği şehir modern kentleşmenin karşısında tarıma bağlı, mümkün mertebeye motorlu taşıtların olmadığı bir şehir nizamından bahsetmektedir (Kutlu, 2021, s. 127). Hikâyede Sinan'ın bir dergiden okuduğu metin Kutlu'nun fikirlerinin aynası niteliğindedir:

“Yeni yapacağımız şehirler mutlaka sade, basit, mütevazı, adil, saygılı, israfı müsaade etmeyen, tabiata zarar vermeyen şehirler olmalıdır” (Kutlu, 2014, s. 84).

Metinden yola çıkılarak şehrin geleneksel yapısı olan mahalle kültürüne de değinilir. Mahalle geleneksel yapının müşahhas olduğu mekândır. Apartmanda büyüyen çocukla mahallede büyüyen çocuk karşılaştırılır. Mahallenin kendine has bir kültürel kimliği vardır. Herkes birbirini tanır. Aidiyet duygusu yüksektir. Mahalle yaşamında insan, kendini bir bütünün parçası hisseder. Güven duygusunu da pekiştirir bu durum. Modern uydu kentlerde ise insanın aidiyeti zayıftır. Topluma ve kendisine yabancısıdır ve yalnızdır. Modern insanın kimlik probleminin temelinde de kentlerin kopardığı değerlerin yitimi vardır (Kutlu, 2014, s. 84-85). Kutlu'nun bu karşılaştırmasında modern yaşamın getirdikleriyle büyüyen kişi Nur'dur. Zaten onun çocukluk evrelerinden beri büyük ve müstakil bir evde, her türlü maddi imkâna sahip fakat bir o kadar da yalnız büyüdüğü dikkati çekmektedir.

Hikâyede, Sinan ve Nur arasında yetiştirildikleri sosyal ortamdan kaynaklı temel farklar da gelenek-modernizm çatışmasını besleyen

unsurlar olarak karşımıza çıkar. Nur'un maddi imkanları çok olmasına rağmen yalnız geçen çocukluğunun yanında Sinan, fakir ama manevi açıdan zengin bir sosyal ortamın içinde mutlu bir çocukluk geçirmiştir:

“Babamın vefatından sonra anamla beraber beni götürüp mahalle mescidinin imamı Hızır Hoca'ya teslim ettiler. İt kopuk arasında kalmayayım, dinine, ahlakına bağlı bir adam olayım diye. Hızır Hoca şefkatli, merhametli, komik bir Karadenizli. Tüm mahallenin derdine koşar. Gence, yaşlıya Kur'an dersi verir. Biz çocuklara mescidin bahçesini teslim etti. Sularız, süpürürüz. Çiçeklere, meyvelere bakarız. Hızır Hoca başta karalahana sonra kabak, fasulye ve sair sebzeler eker hem evine hem fakir fukaraya dağıtır” (Kutlu, 2014, s. 15-16).

Kutlu, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi modernizme karşı olarak cemiyet ruhunun yeniden canlandırılmasından yanadır. Ona göre İslam dini, pratikte alverişten komşuluk ilişkilerine, eğitimden yardımlaşmaya kadar insan ilişkilerini ve bu ilişkilerin yaşandığı cemiyet hayatını düzenleyen kuşatıcı değerlere sahip olan üst bir kimlik sunar. Cemiyet ruhu, İslam medeniyetinin tezahürü olan Osmanlı kültür ve geleneğinin ürettiği zihniyetin pratikteki yansımadır (Kutlu, 2014b, s. 38). Sinan'ın yaşadığı mahalle, doğduğu evdeki hayat tarzı aza kanaat eden, mutlu ve iç huzura ermiş kişilerin bir arada olduğu böyle bir fotoğrafıdır:

“Nur, küçümen salona şöyle bir baktı. Evet bir fakir evi. Ama tertipli, temiz. İkinci el eşyalar. Belli, azınlıklardan kalma. Gül ağacından oymalı bir dolap. Üstünde şahane ahşap çerçeveli bir büyük ayna (...) Etraf mis gibi kireç badanası kokuyor (...) Oturuyorlar. Çiçek kolonya alıyor (...) Sofra kurulmuş. Komşudan bir porselen yemek takımı alınmış. Ortada Çiçek'in marifeti küçük ve zarif bir çiçek demeti. Menekşe. Gül Hanım ha bire bir şeyler taşıyor mutfaktan...” (Kutlu, 2014, s. 142)

Kutlu'ya göre modernite, insanı önce birbirinden sonra da kendisini inşa eden değerlerden uzaklaştırmaktadır. Bunu yapmak için ona yeni bir dünya tasarlar. Bu dünyada bireyi hem kendini özel ve biricik hissettirerek onu bencilleştirir hem de her bir bireyi bu özel ve özerkliğin içinde bir komodinin çekmeceleri gibi bağımsız ve yalnız hale getirir. Dolayısıyla modern insan, önce topraktan-tabiattan kopar, sonra kendi özünden. Fakat kopartıldığı değerlerin yerine allanıp pullanarak sunulanları refleksif olarak sahiplenir. Kutlu'nun hikâyesinin bir kısmında Sinan üzerinden hem mimari ve sanata hem cemiyet hayatına ilişkin değerlere dikkat çekmesi modern insanın bu patolojik yalnızlığına karşı teklif edilen kimliksel değerlere bilinçli bir yaklaşımdır.

SONUÇ

Modern olma halinin duruma ve şartlara göre değişebilen, yer değiştirebilen kaygan zemini modernlikten payını alan her toplumun dünyaya ve eşyaya bakışını etkilemiştir. Türk toplumu da ilk modernleşme eğilimlerinden bu yana kendini yüzyıllardır benimsediği İslam dininin değerleriyle tanımlama sorunu yaşamış, bu durum estetik ve kültür zemininde sanat eserlerinden, pratik yaşam şekillerine kadar yansımıştır. Toplumsal düzeyde yaşanan değişim ve dönüşümlerin odağında olan birey ise modernitenin kendisine sundukları karşısında ontolojik ve kültürel belleğin muhafazasıyla ilgili temel sorunlar ve sorgulamalarla baş başa kalmıştır.

Mustafa Kutlu, *Nur* hikâyesinde modernizm çarkının içine giren insana unuttuğu bazı değerlerini hatırlatır. Bunların başında modern insanın rasyonel akli merkeze alırken kalbi olandan uzaklaşması gelir. Kalbi olana yabancılaşan insan, giderek kendini ve var oluş amacını sorgulamamaya başlar. Hikâyede Nur'un hissettiği metafizik boşluklar da kalple akıl arasındaki terazinin bu doğrultuda bozulmasına işaret eder.

Kutlu, hikâyede modern aklın zahirde kalan yönlerine karşı tasavvufun kalbi derinliğine yönelmeyi teklif eder. Ona göre insan, yaratılıştan İslam dini üzerindedir. Yaratılan ile yaratılan arasında ontolojik bir bağ vardır. Bu ilahi mekanizma gerçek kimliğini aramak isteyen insanda mutlaka çalışır. Tasavvuf düşüncesi bu anlamda yaratılış sırrına ermenin yollarını açan imkânlar sunar. Nur üzerinden söylenenler de aynı doğrultuda tasavvuf düşüncesinin esasını teşkil eden “Ben bir gizli hazine idim. Bilinmek istedim.” kutsî olarak rivayet edilen hadisinin yansımaları olan aslı bir arayışa işaret etmektedir. Bu yolculukta Yunus Emre'nin “Bir ben vardır içeri benden içeri” sözünü hatırlatır mahiyette Nur'un kimliğinin bir şahsiyete dönüşme çabası hissedilir.

Kutlu, bir değer olarak atfettiği Türk toplumunun kültürel kimliğini ören yapı taşlarının toplumsal hafızadan giderek silindiğine de dikkat çeker. Hikâyenin Şeyh Vefa Camii'nin önünde başlaması, Nur ile Sinan'ın yaratılışa dair derin konuları Şemsi Paşa Camii'nin yanında yapması toplumsal belleğimizin camii etrafında şekillendiğini hatırlatır. Buna ilaveten modern ve gelenek arasında çok net bir tavır alan Kutlu, sanat ve mimaride Osmanlı kültür ve geleceğini sabitlenmesi gereken yer olarak kabul eder.

Nur'un şahsında inşa edilen kimliğin değerler dünyasında Türk toplumunda yaşanan hızlı modernleşmeyle bilinçli veya bilinçsiz

geride bırakılan İslam kültür ve medeniyetinin değerler havzasının yeniden çağa taşınmasının açık teklifi vardır. Bu teklifle Hakk'ın varlığına ve hikmetine teslim olmuş, İslam dininin kuşattığı doğruluk, samimiyet, merhamet ve yardımseverlik gibi ahlaki değerlere sahip, insanlara faydalı olan, kültür ve medeniyet mirasını taşıyan yaşayan ve aktaran bir kimliğe çağrı yapıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alev, K. (2013). *Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde dünya algısı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, İ. H. (2022). *Kenz-i mahfi. TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahfi> (04.09.2022).
- Ayvazoğlu, B. (1992). *Aşk estetiği İslam sanatları estetiği üzerine bir deneme*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Bilgin, C. (2020). *Tasavvufî tarikatlarda seyr ü sülûk âdabı ve tasavvufî bir kavram olarak nefis*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal bilimlerin ışığında kimlik sorunu*. İzmir: Ege Yayıncılık.
- Çağın, S. (2012). Mustafa Kutlu'nun hikâyelerinde anlatıcı. M, F, Andi, B, Aslan. (Ed.) *Aynanın sırrı Mustafa Kutlu sempozyum bildirileri* (s. 176-179). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi.
- Çetin, M. (1981). Yoksulluk İçimizde üstüne Mustafa Kutlu ile bir konuşma. *Yönelişler*, 3.
- Demirci, N. (2007). *Onun arabası yok: Chef kitabı üzerine bir söyleşi-Mustafa Kutlu*. https://www.bisav.org.tr/Bulten/14/266/onun_arabasi_yok_chef_kitabi_uzerine_soylesi. (03.12.2022)
- Gazâli, İ. (2011). *Hak yolunun esasları* (Selvi, D., Çev.). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve bireysel kimlik* (Tatlıcan, Ü., Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Halilov, S. (2016). *Medeniyet ve kültür- yeni bir yaklaşım* (Hasanov, B. ve Nebi Mehdiyev, N., Çev.). Binyıl Yayınevi.

- Kala, M. E. (2020). *Doç. Dr. Muhammet Enes Kala'nın Mustafa Kutlu ile mülakatı*. <https://www.tyb.org.tr/doc-dr-muhammet-enes-kalanin-mustafa-kutlu-ile-mulakati-47832h.htm>, 04.09.2022.
- Kara, M. (2011). Tekke. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tekke#1> (11.09.2022).
- Kayan, R. (2016). *Vahyin gölgesinde kimlik inşası*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2014). *Tasavvuf düşüncesi, makaleler-konferanslar I*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kutlu, M. (2014a). *Nur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2014b). *Vatan yahut internet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2012). *Akasya ve mandolin*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2010). *Şehir mektupları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2020). *Kalbin sesi ile toprağa dönüş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutlu, M. (2021). *Akıntıya karşı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuşeyrî (1978). *Risale-i Kuşeyrî (Tasavvufun ilkeleri) I*. (Çev. Tahsin Yazıcı). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Necip, N. (2004). *Türk öykücülüğünde Mustafa Kutlu*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2008). *İslam ve insan*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2012). *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uludağ, S. (2022). Mürid. TDV İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murid>, (04.09.2022).
- Yıldırım, E. (2007). *Mustafa Kutlu hikâyeciliği varoluş, yabancılaşma, hakikat*. İstanbul: Ebabil Yayınları.
- Yorulmaz, H. (2020). *Kendi türküsünü söyleyen yazar: Mustafa Kutlu*. <https://fikircogrfyasi.com/makale/kendi-turkusunu-soyleyen-yazar-mustafa-kutlu>, (03.12.2022).